

УДК 332.1

ДІКІНОВ Андзор Хасанбієвич,
д-р екон. наук, проф., провідний наук. співроб.
відділу «Прогнозування та стійкий регіональний розвиток»,
ФГБУН Інститут інформатики і проблем регіонального
розвитку Кабардино-Балкарського наукового центру РАН

ДЖАНАЄВА Зарина Олександрівна,
канд. екон. наук, докторант ФГБУН Інститут
інформатики і проблем регіонального розвитку
Кабардино-Балкарського наукового центру РАН

**ІННОВАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ ЯК ОДИН
З ОСНОВНИХ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ
(НА ПРИКЛАДІ ПІВНІЧНОКАВКАЗЬКОГО
ФЕДЕРАЛЬНОГО ОКРУГУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ)**

Аналізується інноваційна діяльність Північнокавказького федерального округу з метою визначення ступеня інноваційної активності й інвестиційного клімату регіону.

Ключові слова: інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, інноваційна активність регіону, інноваційний розвиток, регіональна економіка.

Дикинов А. Х., Джанаева З. О. Инновационная активность как один из определяющих факторов развития экономики региона (на примере Северо-Кавказского федерального округа Российской Федерации)

Анализируется инновационная деятельность Северо-Кавказского федерального округа в целях определения степени инновационной активности и инвестиционного климата региона.

Ключевые слова: инвестиционный климат, инвестиционная привлекательность, инновационная активность региона, инновационное развитие, региональная

ЕКОНОМІКА.

Dikinov A. Kh., Dzhanayeva Z. O. Innovative activity as one of the decisive factor of economic development of the region (by the example of the North Caucasus federal district of Russian Federation)

The innovation activities for South-Caucasus Federal district in purpose to estimate level of innovation activity and investment climate of region is analyzed.

Key words: investment climate, attractiveness of investment, regional innovation activity, innovation development, regional economy.

Постановка проблеми. Підвищення інноваційної активності підприємств і регіону в цілому і, як наслідок, використання інноваційних продуктів відкриває нові можливості для розвитку підприємств і економічного зростання регіонів. Наукові дослідження, розробки новітніх технологій дозволяють підвищувати продуктивність праці і збільшувати зрештою валовий регіональний продукт. У той самий час для російського соціально-економічного простору характерні істотні регіональні відмінності в забезпеченості ресурсами, демографічних характеристиках населення, темпах перетворення структури господарства тощо. Така регіональна неоднорідність породжує проблему управління системними процесами економіки в цілому, до яких належать і проблеми інноваційної активності на регіональному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні закономірності створення концепцій та інфраструктури інноваційних систем для реалізації різних стадій інноваційних процесів, проблеми їх фінансування і державного регулювання, питання формування національно-регіональної інноваційної системи були досить детально викладені в працях російських і зарубіжних учених: В. Архангельського, С. Бабаскіна, Н. Бекетова, Л. Бляхмана, В. Бузирьова, С. Валдайцева, А. Васильєва, Г. Гольдштейна, А. Дікінова, В. Зінова, Ф. Кадирова, П. Казанцева, К. Кристенсена, В. Іванова, А. Суховія, І. Голови, Н. Іванова, П. Линдхольма, С. Клесова, В. Мединського, О. Молчанової, А. Петруненкова, В. Сергіїва, С. Симаранова, А. Тітова, Р. Фатхутдінова, Н. Фонштейна, В. Швандара, Й. Шумпетера, Ю. Яковца та ін. Однак проблема підвищення інноваційної активності регіону вивчена недостатньо. Мало уваги приділяється питанням, пов'язаним з регіональною неоднорідністю рівня

інноваційного потенціалу, виявленням сутності і діагностики інвестиційного, а також інноваційного клімату регіону. Вирішення цих завдань необхідне для створення ефективних механізмів переведення російської економіки на інноваційних шлях розвитку.

Метою статті є аналіз основних факторів, що впливають на інвестиційну активність регіону і визначення необхідних умов для реалізації інноваційної парадигми регіонального розвитку.

Виклад основного матеріалу. Перед економікою Росії в найближчі 5 – 10 років поставлено завдання досягти рівня найбільш розвинених країн. Згідно з «Концепцією довгострокового соціально-економічного розвитку Російської Федерації на період до 2020 року» перехід російської економіки від експортно-сировинного до інноваційного соціально орієнтованого типу розвитку пов'язаний з формуванням нового механізму національної конкурентоспроможності. При цьому модернізація окремих пріоритетних галузей і напрямів розвитку науки, техніки і технологій може включатися як складові елементи в інноваційну стратегію соціально-економічного розвитку країни та її регіонів. Такий перехід вимагає реалізації комплексу взаємопов'язаних щодо ресурсів, термінів і етапів перетворень за багатьма напрямами з визначенням конкретних критеріїв і показників розвитку на кожному з етапів, зафіксованих у Концепції (табл. 1) [1].

Як бачимо, за відносно короткий термін потрібно здійснити значний стрибок в інноваційному розвитку економіки країни, при тому що інноваційна активність Росії за останні 15 років не мала значного прогресу: доля підприємств, що впроваджують технологічні інновації, коливається в межах 9 – 11 %, що є невисоким рівнем не лише на тлі розвинених країн (Німеччина – 70 %; Канада – 65 %; Бельгія – 60 %; Ірландія, Данія і Фінляндія – 55 – 57 %), але й більшості держав Центральної і Східної Європи, де цей показник становить 20 – 40 % [3].

Таблиця 1

**Основні макроекономічні показники
інноваційного розвитку економіки до 2020 р.**

Показники	2007 р.	2016 – 2020 рр. (середнє за період)
Частка промислових підприємств, що здійснюють технологічні інновації, %	8,5	40 – 50
Валова додана вартість високотехнологічного сектору у ВВП, %	10,9	17 – 20

Частка інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції, %	5,5	25 – 30
Частка експорту російських високотехнологічних товарів у загальному світовому обсязі експорту таких товарів, %	0,3	2,0
Внутрішні витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи у ВВП, у тому числі витрати бюджетної системи, %	1,1 – 0,8	2,5 – 3,0
Витрати на освіту у ВВП, у тому числі витрати бюджетної системи, %	4,8 – 4,1	6,7 – 7,0
Частка машинобудівного комплексу в структурі економіки, %	14,9	23,0
Продуктивність праці (середньорічна), %	100	107,0

У 2006 р. внутрішні витрати на дослідження і розробки в Росії становили 1,06 % від ВВП, за підсумком 2011 р. – 1,12 % (близько до похибки), асигнування на науку із засобів федерального бюджету в 2009 р. становили 0,56, у 2011 р. – 0,58. Частка засобів підприємницького сектору у внутрішніх витратах на дослідження і розробки у 2006 р. – 28,8 %, у 2011 р. – 27,7 %, а питома вага інноваційних товарів у загальному обсязі – 6,1 % [7]. Це завдання можна визначити як підвищення інвестиційної активності за допомогою створення висококонкурентного інституціонального середовища, що стимулює підприємницьку активність і залучення капіталу в економіку, у тому числі поліпшення умов доступу організацій до фінансових, інформаційних та інших ресурсів, а також структурна диверсифікація економіки на основі інноваційного технологічного розвитку.

Перехід Російської Федерації на інноваційні рейки розвитку неможливий без урахування регіональних аспектів цього процесу. У рейтинг інноваційної активності регіонів Росії, підготовлений фондом «Петербурзька політика», Академією при Президентові РФ і газетою «РБК daily», увійшли три уральські території – Свердловська область, Челябінська і Пермський край, але перше місце в рейтингу традиційно дісталось Московській області завдяки інноваційній активності села Сколково. Список був складений на основі діючих інноваційних проектів і проектів, які тільки стартували: місце залежить від їх кількості в регіоні та обсягів (табл. 2) [3].

Таблиця 2

Інноваційна десятка російських регіонів у 2011 р.

Місце	Регіон
1	Московська область
2	Томська область
3	Свердловська область
4	Татарстан

5	Пермський край
6	Новосибірська область
7	Красноярський край
8	Калужська область
9	Челябінська область
10	Чувашія

Низька інноваційна активність спостерігається в Далекосхідному, Сибірському, Південному регіонах, а також такому геостратегічно важливому регіоні, як Північнокавказький федеральний округ (ПКФО). У сучасних межах ПКФО утворений у січні 2010 р. Це єдиний округ, представлений тільки республіками і одним краєм: Дагестан, Інгушетія, Кабардино-Балкарія, Карачаєво-Черкесія, Північна Осетія – Аланія, Чечня і Ставропольський край. Площа території округу становить 1 % площі території Російської Федерації. Це найменший федеральний округ Росії і єдиний, у якому етнічні росіяни не мають абсолютної більшості населення округу. В окрузі найбільш сприятливі для проживання, відпочинку і сільського господарства природно-кліматичні умови й природно-ресурсний потенціал.

На території ПКФО на шельфі Каспійського моря зосереджені значні запаси нафти. Основними галузями економіки регіону є: видобуток і переробка термальних і мінеральних вод, туризм, сільське господарство, виробництво будівельних матеріалів. Проте інноваційний розвиток ПКФО нині перебуває на низькому рівні. За всіма основними показниками «інноваційної економіки» округ істотно відстає від загальноросійського рівня. Наприклад, за обсягом інноваційних товарів, робіт і послуг округ займає останнє місце серед інших округів РФ. Так, на кінець 2010 р. обсяг інноваційних товарів, робіт і послуг становив 27 682,6 млн руб., або 8,5 % від обсягу в цілому по Росії [6].

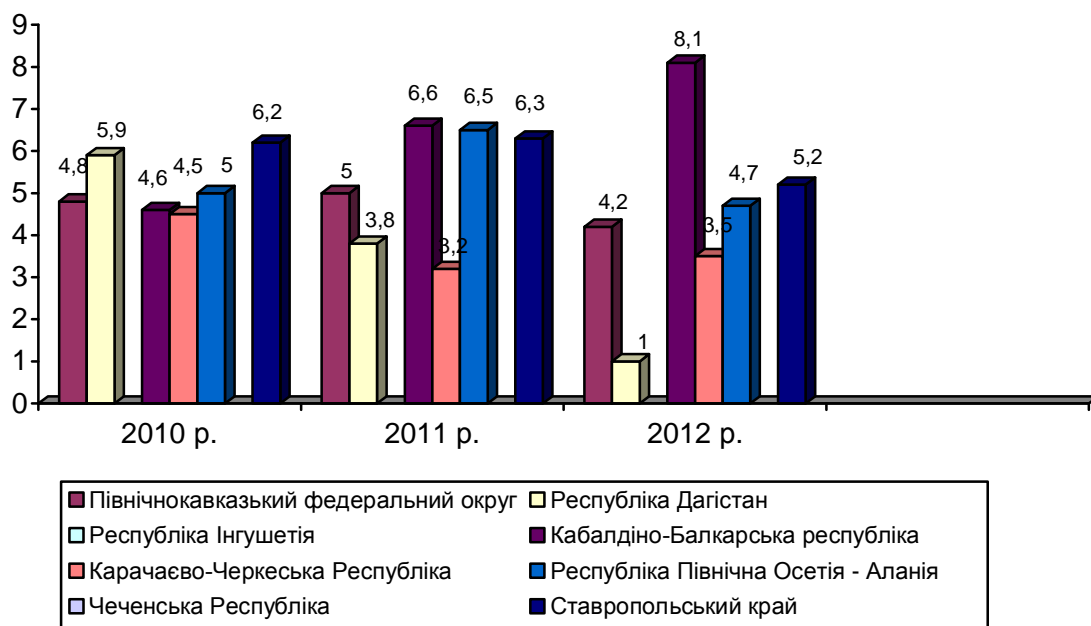

Рис. 1. Питома вага організацій, що здійснюють технологічні інновації, %

За даними 2008 – 2010 рр., майже серед усіх регіонів округу, починаючи з 2008 р., чітко простежується тенденція збільшення обсягу інноваційних товарів, робіт і послуг. Серед суб'єктів ПКФО за цим показником лідирує Ставропольський край (у 2010 р. – 19 894,6 млн руб., або 71,8 % від загального обсягу в окрузі), потім з великим відставанням іде Карачаєво-Черкеська Республіка (2 766,3 млн руб.), Кабардино-Балкарська Республіка (2 070,1 млн руб.), Дагестан (1 542,1 млн руб.) і Чеченська Республіка (1064,6 млн руб.). Динаміка збільшення обсягу інноваційних товарів, робіт і послуг у Північній Осетії – Аланії свідчить про різкий стрибок у 2008 р. – 5,9 млн руб., а вже у 2010 р. – майже на 340 млн руб. більше. Найменший показник обсягу інноваційних товарів, робіт і послуг відмічений у Республіці Інгушетія – 0,7 тис. руб.

Таблиця 3

Обсяг інноваційних робіт, послуг, вироблених у ПКФО у 2008 – 2010 рр.

Північнокавказький федеральний округ	2008 р.	2009 р.	2010 р.
	млн руб.	млн руб.	млн руб.
Республіка Дагестан	760,3	200,0	1 542,1
Республіка Інгушетія	–	0,7	0,7
Кабардино-Балкарська Республіка	255,9	720,8	2 070,1

Карачаєво-Черкеська Республіка	1 528,1	202,6	2 766,3
Республіка Північна Осетія – Аланія	5,9	76,9	344,3
Чеченська Республіка	–	–	1 064,6
Ставропольський край	19 366,4	16 325,3	19 894,6

Інноваційний розвиток регіону відображає і такий показник, як питома вага організацій, що здійснюють технологічні інновації. Так, найбільша питома вага серед суб'єктів ПКФО в динаміці з 2009 р. по 2011 р. була відмічена у Кабардино-Балкарській Республіці (4,6 % у 2009 р.; 6,6 % у 2010 р.; 8,1 % у 2011 р.). У Чеченській Республіці та Республіці Інгушетія за цей період не було зареєстрованих організацій, що здійснюють технологічні інновації. Незначна негативна динаміка відзначається в таких регіонах: Ставропольський край (6,2 %; 6,3 %; 5,2 %), Республіка Північна Осетія – Аланія (5,0 %; 6,5 %; 4,7 %), Карачаєво-Черкеська Республіка (4,5%; 3,2%; 3,5%) і лише в Республіці Дагестан маємо різке зменшення (рис. 1). Серед усіх округів РФ в ПКФО зафіксовано найменше організацій, що здійснюють розробку і впровадження технологічно нових продуктів, виробів, послуг і процесів, а також їх удосконалення (за даний період він не перевищував 4 – 5 %).

Результатами наукових досліджень, як і характеристикою інноваційності економіки округу, може служити кількість патентних заявок і створених передових виробничих технологій. У ПКФО щорічна кількість виданих патентних заявок на винаходи і корисні моделі залишається на рівні 2005 р. і за останні 5 – 6 років ситуація істотно не змінилася. Найбільша кількість виданих патентів у ПКФО спостерігалася у 2009 р. і становила 1 067 одиниць, проте до 2011 р. їх кількість знизилася майже удвічі – 516 одиниць за рахунок значного зменшення в Дагестані (80 у 2011 р. і 547 у 2009 р.) і Ставропольському краї (відповідно 259 і 331), незначного зменшення в Кабардино-Балкарії (відповідно 61 і 65), Карачаєво-Черкесії (відповідно 14 і 19), Північній Осетії – Аланії. Збільшення кількості виданих патентів зафіксовано лише в Чечні (відповідно 17 і 4), а в Інгушетії у 2011 р. був виданий лише один патент на винахід [7].

У цілому позиції ПКФО на технологічних ринках Росії дуже скромні. Крім того, у регіоні зафіксовано високий рівень безробіття. Так, у 2011 р. він випередив середньоросійське значення у 2 рази і становив 15 % від загальної кількості активно зайнятого населення. Погіршується структура кадрового потенціалу округу: дієздатність науково-дослідних установ підтримується в основному за рахунок

учених старшого покоління, мотивація до наукової діяльності у молоді відсутня, передусім через низький рівень оплати праці [7]. Окрім цих чинників, що впливають на рівень інноваційної активності, слід виділити локальні чинники інноваційної активності, що визначаються на мікрорівні підприємств [4].

Можна виділити дві групи чинників, що визначають інноваційну активність підприємств регіону: зовнішні, що сприяють розширенню меж інноваційної діяльності, і внутрішні, спрямовані на налагодження й управління інноваційною діяльністю на підприємстві. До зовнішніх чинників належать:

- використання зовнішніх джерел для підтримки всіх фаз інноваційного процесу: від відкриття і розробки продукту до виведення на ринок;
- інноваційний клімат регіону (міра фінансової, податкової, правової, науково-виробничої підтримки інноваційної активності з боку федеральної, регіональної і муніципальної влади);
- інвестиційний клімат регіону;
- комунікації із замовниками, діловими партнерами, інвесторами, конкурентами, дослідними організаціями і ВНЗ;
- лобіювання інтересів у державних інституціональних структурах.

Найбільш суттєво впливає на інноваційну активність підприємств регіону серед зовнішніх чинників інвестиційний клімат регіону.

Повертаючись до розгляду питання про чинники, що визначають інноваційну активність підприємств регіону, слід виділити внутрішні чинники. До них належать: відкритість організації; компетентність керівництва і фахівців, мотивоване керівництво, стратегічна гнучкість; організаційне навчання; ефективна система маркетингу, що здійснює комунікації з кінцевими споживачами; інтеграція технологічних і організаційно-управлінських інновацій; управління якістю, інфраструктурою і організаційним розвитком. Перераховані чинники впливають не лише на інноваційну діяльність, але й один на одного, причому вплив може бути як позитивним, так і негативним.

Розглянемо основні показники, що характеризують сучасний стан інвестиційного потенціалу даного округу. Так, останніми роками спостерігається значне зростання обсягу інвестицій у суб'єкти Російської Федерації, що входять до складу ПКФО. Проте обсяг інвестицій в основний капітал на душу населення

залишається найнижчим. Показник обсягу інвестицій у ПКФО у 2009 – 2011 рр. з розрахунку на душу населення нижчий за середній у Російській Федерації більш ніж удвічі [7].

Частка держави в структурі інвестицій у регіони ПКФО залишається істотною, у середньому вона становить приблизно 40 – 50 % загального обсягу (у РФ близько 30 %). У Чеченській Республіці вказаний показник перевищує 90 % [6]. При цьому інвестиції спрямовані на реалізацію соціальних проектів і заходів.

До того ж присутність іноземних інвесторів в ПКФО залишається вкрай низькою, обсяг іноземних інвестицій з 2009 р. по 2011 р. виріс майже в 5 разів і становив 647 751 тис. дол. США, однак це менше ніж піввідсотка від загального обсягу іноземних інвестицій у Російській Федерації [6]. Увага іноземних інвесторів зосереджена в основному на Ставропольському краї і Республіці Дагестан. Найбільша частка інвестицій у ПКФО припадає на транспорт і зв'язок, виробництво і розподіл електроенергії, газу і води, операції з нерухомим майном. У цілому структура інвестицій щодо суб'єктів Російської Федерації, що входять до складу ПКФО, рівномірна.

Підсумком дослідження найбільших реальних інвестиційних проектів ПКФО у 2012 р. є збільшення передусім кількості невеликих проектів. Про це свідчить той факт, що кількість інвестиційних проектів збільшується набагато швидше, ніж їх сукупний обсяг (111 інвестиційних проектів вартістю від 10 до 100 млн руб.) [3]. А це саме те, що треба регіону. Інвестори продовжують реалізовувати початі раніше проекти, що свідчить про їх упевненість як в успіху бізнесу, так і в загальній економічній ситуації в майбутньому. Галузевий розріз показує, що найбільше зростання інвестицій маємо у сфері агропромислового комплексу, хімії і промисловості будматеріалів.

Так, п'ятірка наймасштабніших інвестиційних проектів залишається незмінною протягом останніх 2 – 3 років: місто-супутник «Блакитний берег» у Дагестані (5 000 млн дол. США, період реалізації проекту – 2011 – 2018 рр.), газохімічний комплекс у Ставрополлі (5 000 млн дол. США, період реалізації проекту – 2009 – 2017 рр.), будівництво каскаду ГЕС в Чечні (2 700 млн дол. США, період реалізації проекту – 2010 – 2020 рр.), всесезонного гірського курорту «Архиз» в Карачаєво-Черкесії (2 500 млн дол. США, період реалізації проекту – 2009 – 2015 рр.). На п'ятому місці –

новачок – агропромисловий парк «Ульянівка» в Ставрополлі вартістю 1,3 млрд дол. США і терміном здачі об'єкта у 2020 р. [3].

Висновки. Незважаючи на те що останніми роками у сфері інвестиційної привабливості ПКФО сталися значущі зміни і рівень інвестиційної привабливості регіонів ПКФО залишається нижчим за середній у Росії, уже очевидна позитивна динаміка в оцінці інвесторами інвестиційного потенціалу територій округу. У зв'язку з цим можна зробити висновок про те, що поліпшення інвестиційного клімату відбувається, але воно не таке значне.

Створення сприятливого інвестиційного клімату в ПКФО є можливим за допомогою розширення фінансових стимулів (податкові й митні пільги, доступ до пільгового фінансування, пільги на оренду землі, гарантії і тому подібне), розвитку необхідної базової інфраструктури і створення ефективних процесів залучення і взаємодії з потенційними інвесторами, що зрештою підвищить активність розвитку інноваційної діяльності округу в цілому.

Таким чином, основними причинами недостатньо ефективного використання наявного інноваційного потенціалу в ПКФО є:

- територіальні диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів ПКФО, де своєрідним «локомотивом» є Ставропольський край;
- низький рівень розвитку інноваційної діяльності в ПКФО, обумовлений залученням інвестицій насамперед у сировинні галузі;
- слабка залученість наукового потенціалу округу в розробку наукових досліджень, орієнтованих на потреби економіки й суспільства;
- високий рівень безробіття і низька заробітна плата населення, що є причиною вкрай обмеженого внутрішнього попиту на науково-технічні досягнення, що не дозволяє реалізувати науковий потенціал регіону для його економічного розвитку;
- недостатнє фінансування фундаментальної і прикладної науки: округ потребує залучення додаткових фінансових коштів, як державних, так і приватних.

Основні завдання модернізації економіки ПКФО полягають у прискореному розвитку виробничого сектору шляхом випуску якісної і конкурентоздатної продукції на основі сучасної технологічної структури і підвищення інноваційної активності округу, а також гармонійного розвитку всіх галузей виробничого сектору й соціальної

сфери. Поза сумнівом, масштабне технологічне переозброєння виробничої сфери вимагає корінної модернізації сфери середньої і вищої професійної освіти, яка забезпечила б висококваліфікованими кадрами, що відповідають вимогам інноваційного розвитку суспільства в цілому.

Список використаних джерел

1. **Гретченко А. А.** Роль государства на пути к инновационной экономике / А. А. Гретченко // Эконом. науки. – 2010. – № 7 (68). – С. 63 – 64.
2. **Дикинов А. Х.** Реализация инновационного потенциала регионального развития / А. Х. Дикинов, В. Ю. Кесаева, О. Б. Шигалугов. – Нальчик : КБНЦ РАН, 2008. – С. 271.
3. **Ориентация** на результат не дает результат // Эксперт Урал. – 2012. – № 48 (536). – Режим доступа : www.expert.ru/ural/2012/48.
4. **Рейтинг** инновационной активности в России (лето 2012 г.). – Режим доступа : www.i-region.org/association/news/ratings/2019.
5. **Сергеев В. А.** Основы инновационного проектирования / В. А. Сергеев, Е. В. Кипчарская, Д. К. Подымало ; под ред. В. А. Сергеева. – Ульяновск, 2010. – С. 24 – 37.
6. **Стратегия** социально-экономического развития Северо-Кавказского федерального округа до 2025 года. – Режим доступа : www.kavkaz-uzel.ru.
7. **Федеральная** служба государственной статистики. – Режим доступа : www.gks.ru.